

► **Duitsland vijf eeuwen na de '95 stellingen'**

In Luthers **voetstappen**

Dit jaar is het 500 jaar geleden dat in het kleine Duitse plaatsje Wittenberg een jonge Augustijner monnik een document produceerde dat de wereld blijvend heeft veranderd. In vijfennegentig stellingen somde Luther zijn belangrijkste bezwaren tegen de heersende praktijken binnen de katholieke kerk op. Joost Vermeulen ging in het oosten van Duitsland op zoek naar wat er thans nog aan deze hervormer en zijn tijd doet herinneren.

31 oktober 1517 is een datum die in het collectieve geheugen van alle christenen wereldwijd als in steen gebeiteld staat. Op die dag nam de jonge monnik Maarten Luther een hamer ter hand en spijkerde 95 stellingen tegen de heersende katholieke praktijken op de houten deur van de slotkerk in Wittenberg. En de wereld was nooit meer hetzelfde sindsdien.

Vijfhonderd jaar later zijn voor de kerk in Wittenberg twee stevige mannen bezig om een laatste stuk rails aan elkaar te lassen. Achter hen staat een karretje klaar met daarop gemonteerd een grote filmcamera inclusief een handig zitje voor de cameraman. Een set enorme lampen verlicht de houten deur. In de portiek wordt de laatste hand gelegd aan het uiterlijk van de hoofdrolspeler van de film die straks wordt opgenomen. Met wat rouge en een sponsje wordt zijn tonsuur bijgewerkt. De gordel rond zijn monnikspij wordt aangetrokken. 'Actie...!'

▲ Standbeeld van Luther in Eisenach.

◀ De beroemde deur van de slotkerk van Wittenberg.

▼ Detail van het standbeeld van Luther in Eisenach.

Bliksemschicht

'Je ziet hoe hardnekkig de mythe is. Want terwijl alle historici en theologen er langzamerhand van overtuigd zijn dat Luther zijn stellingen nooit hier heeft opgehangen, laat staan op die dag tegen de deur gespijkerd, wordt dat beeld gewoon in stand gehouden.' Monica Kaiser is stadsgids in Wittenberg en weet alles van Luther. Al bijna tien jaar lang leidt zij met grote regelmaat theologen en

▲ Portret van Maarten Luther door Cranach (Museum Wittenberg).

▲ Originele uitgave van een werk van Luther uit 1517 (Museum Wittenberg).

historici langs de belangrijkste plekken uit het leven van Luther. En hoewel de stellingen dus niet tegen de deur zijn gespijkerd speelt de grote kerk in Wittenberg wel degelijk een belangrijke rol in het leven van Luther.

‘Zoals trouwens heel veel hier in de stad. Want Wittenberg was de plek waar Luther hoogleraar theologie was aan de in het begin van de 16^e eeuw gestichte universiteit. Het was ook hier dat hij tot zijn radicale theologische inzichten kwam.’

In tegenstelling tot de mythe van de stellingen aan de kerkdeur is het wonderlijke verhaal hoe Luthers aan zijn nieuwe ideeën kwam wel goed gedocumenteerd; door hem zelf namelijk. In 1532 schrijft hij: ‘Hier in het schijthuis van het klooster [*het klooster van de Augustijnen in Wittenberg JV*] werd ik als door een bliksemschicht getroffen door de idee dat de rechtvaardigen zullen leven door het geloof alleen’. ‘En dat was’, zo schrijft hij vlak voor zijn dood, ‘ook het moment waarop ik besloot mij te verzetten tegen de heersende opvattingen van de katholieke kerk’.

Plotseling verkregen inzicht lijkt ook op een ander cruciaal moment in het leven van Luther een belangrijke rol te spelen. Zo besluit hij begin juli van het jaar 1505 opeens om in te treden in het klooster. De aanleiding was zoals Luther het zelf later vertelde – en dit keer letterlijk – een bliksemflits. Op terugreis van een bezoek aan zijn ouderlijk huis in Mansfeld zou hij vlak buiten Erfurt, waar hij studeerde, overvallen zijn door een heftige zomerstorm. In zijn nabijheid sloeg de bliksem in en hij werd door de luchtdruk tegen de grond geslingerd. In doodsnood riep hij de heilige Anna om hulp en deed een gelofte: ‘Ik wil een monnik worden’. De storm nam af en Luther reisde veilig naar Erfurt. Nog geen twee weken later klopt hij aan bij het Augustijnenklooster in die plaats.

Luthermonumenten

Ofschoon dit verhaal van Luther zelf komt, twijfelen veel van de moderne Lutheronderzoekers sterk aan de waarheid ervan. Zo zou

zijn intrede in het klooster ook een boetedoening kunnen zijn geweest. Luther zou tijdens een studentenduel per ongeluk een medestudent hebben gedood. Andere wetenschappers denken dat Luther al veel eerder zijn intrede in het klooster had overwogen en dat hij het verhaal van zijn plotse-linge bekering heeft verzonnen om indruk te maken op zijn (nieuwe) medekloosterlingen. Waar of niet waar, op de plek van zijn 'bekering' vlak buiten het dorpje Stotterheim is enkele jaren geleden een monument opgericht, een enorme ruwe steen waarop zijn hartenkreet 'Help mij heilige Anna. Ik wil monnik worden' is aangebracht. Monumenten die naar een gebeurtenis uit het leven van Luther verwijzen zijn er trouwens in het oosten van Duitsland vele tientallen. Zijn geboortehuis, zijn sterfhuis (daarvan zijn er dankzij een vergissing in de

19^e eeuw zelfs twee), zijn ouderlijk huis en de talloze kerken waar hij predikte, het zijn allemaal bedevaartsoorden geworden. Het drukstbezochte van al deze Luthermonumenten is ongetwijfeld de Wartburg, een enorm kasteel dat hoog op rots boven de stad Eisenach uit torent. Hier schreef Luther tijdens zijn gedwongen ballingschap (na zijn veroordeling op de Rijksdag in Worms in 1521) zijn vertaling van het nieuwe testament. Een gebeurtenis met een misschien nog veel grotere impact dan de publicatie van zijn 95 stellingen.

Meer mythes

Zijn werk aan de vertaling leverde overigens opnieuw een mythe op. Zo zou hij tijdens zijn werk bezocht zijn door de duivel. Na een korte schermutseling wierp Luther een inktpot naar de duivel, waarop deze

▲ Het slot Wartburg hoog op een rots boven de stad Eisenach. Hier schreef Luther tijdens een gedwongen ballingschap zijn vertaling van het nieuwe testament.

Luther zou tijdens een studentenduel per ongeluk een medestudent hebben gedood ►►

vluchtte. Als bewijs hiervoor diende eeuwenlang een donkere plek op de wand vlak achter de kachel in zijn werkkamer. Die plek is inderdaad te zien op prenten uit de 18^e en 19^e eeuw. En zelfs op een foto uit 1918, een beeld dat in het Lutherhuis in Wittenberg tentoongesteld wordt, is met enige moeite een donkere plek op de achtermuur te zien. Een vochtplek, zo bleek echter tijdens de laatste restauratie. Nu hangt er naast de kachel een modern kunstwerk, een afbeelding van een duiveltje. Monica Kaiser: 'Waar ik mij nog steeds over verbaas is dat er over Luther, een man die bijna zijn hele leven in het middelpunt van de geschiedenis heeft gestaan en over wie boekenkasten vol zijn geschreven, nog zoveel mythes en verhalen de ronde doen.'

Wanneer we van de Wartburg in Eisenach zijn aangekomen en onderweg zijn naar de plek waar hij op school gezeten heeft, horen we nog een verhaal over Luther. In Eisenach zou Luther onderdak en financiële ondersteuning vinden bij de broer van zijn vader die koster was in de Nicolaïkerk van die

▲ Luthers werkkamer in de Wartburg.

◀ De steen die de plek van de 'beking' van Luther vlak buiten het dorpje Stotterheim markeert. Daarop is zijn hartenkreet 'Help mij heilige Anna. Ik wil monnik worden' aangebracht.

stad. Dat ging echter niet door en Luther was gedwongen zijn geld te verdienen als zangknaap. Een traditie die niet ongevoel was onder arme studenten. Door zingend langs de huizen te trekken en op te treden tijdens missen scharrelden ze zo hun kostje bij elkaar. Een oudere dame die Luther op een avond hoorde zingen trok zich zijn lot aan en nam hem vervolgens liefdevol in haar huishouden op.

Onderzoek en restauratie

Recent archeologisch onderzoek geeft aanleiding om ook aan dit verhaal te twijfelen. Opgravingen rondom zijn ouderlijk huis in Mansfeld hebben namelijk laten zien dat de familie Luder (Luther veranderde zijn achternaam rond 1517) redelijk welgesteld moet zijn geweest. Zo bezat men kostbaar aardewerk en had het huis een aantal kachels. Uit de restanten die men aantrof in de beerput van het huis bleek verder dat de familie het zich ook goed liet smaken. Resten van zangvogels, vis en ander 'rijkelui's eten'. Kortom, de familie was vermoedelijk

rijk genoeg om hun zoon zelf financieel te kunnen ondersteunen.

De opgravingen in Mansfeld, en ook die in Wittenberg, waarbij het achterdeel van het oorspronkelijke huis waar Luther na zijn uitreden uit het klooster ging wonen werd blootgelegd, zijn slechts twee van de tientallen restauratie- en verbeteringsprogramma's die in de afgelopen tien jaar, in de opmaat naar dit Luther jubileumjaar, zijn uitgevoerd. Zo is bijvoorbeeld ook het slot in Torgau, waar de keurvorsten van Saksen zetelden die optraden als beschermheren van Luther, in zijn oude glorie hersteld.

Aandenkens

Vijfhonderd jaar nadat Luther met zijn aanklachten tegen de aflaten een beweging in gang zette met de bekende verstrekkende gevolgen, kun je zo een rondreis maken door het oosten van Duitsland waarin Luther je voortdurend begeleidt (zie kader). Van Eisleben - waar hij werd geboren, via Mansfeld - waar hij zijn jeugd doorbracht, en Eisenach - waar hij naar school ging,

▲ Opgegraven oorspronkelijke resten van Luthers huis in Wittenberg.

terug naar Eisleben - waar hij is gestorven; van Erfurt - waar hij studeerde, naar Wittenberg - waar hij doceerde; en van de Wartburg - waar hij opgesloten zat, naar het slot in Torgau - waar hij eregast was. En op al die plekken kun je natuurlijk Lutherbier drinken uit Lutherbierpullen, Lutherworsten eten met Luthermosterd en een Lutherchocolaatje nemen bij Lutherkoffie. En op je Lutheransichtkaart naar huis plak je natuurlijk een Lutherpostzegel. ◀

► Een van de aandenkens ter gelegenheid van 500 jaar reformatie: een *playmobil* van Maarten Luther.

Lutherplaatsen

Hierbij een overzicht van enkele van de belangrijkste plaatsen uit het leven van Luther in de twee oostelijke Duitse deelstaten Saksen en Thüringen met de daar aanwezige monumenten.

Eisleben

Eisleben draagt met recht de titel Lutherstad. In vrijwel alle fases van zijn leven speelt deze stad namelijk een rol. Hij werd er niet alleen geboren (in 1483), hij is er ook gestorven (in 1546). Maar ook in de tussenliggende jaren was hij er op cruciale momenten aanwezig. Zo verbleef hij in de periode vlak voordat hij zijn stellingen publiceerde twee jaar in het klooster dat hoorde bij de, in de bovenstad van Eisleben gelegen, St.-Anna kerk (1514-1516). En de Andreaskerk in het centrum van de stad was de

kerk waar hij voor het laatst preekte. In het huis waar hij gestorven zou zijn (Andreaskirchplatz 7) is een museum ingericht. Daar wordt onder andere zijn dodenmasker bewaard. Het verhaal doet de ronde dat dit masker gemaakt werd om de geruchten te ontkrachten dat Luther niet dood maar gevangen genomen zou zijn. Recent onderzoek heeft aangetoond dat Luther niet in dit huis is gestorven, maar om de hoek (Markt 25), waar nu het Stadshotel is.

Mansfeld

Nog geen twee maanden oud was Maarten toen zijn ouders van Eisleben naar Mansfeld verhuisden. In deze stad, centrum van de zilvermijnindustrie, heeft hij zijn jeugd doorgebracht. In 1496 verliet Maarten Mansfeld om zijn schoolopleiding te vervolgen in Magdeburg. Daar bleef hij overigens maar kort om daarna zijn middelbare school af te maken aan het gymnasium

in Eisenach. In huis van de familie Luder in Mansfeld was sinds de 18^e eeuw een museum gevestigd. Tegenover dit huis is sinds twee jaar een heel nieuw museum en informatiecentrum geopend. Het lokale VVV is gevestigd in Luthers oude basisschool. In de kerk van St George is Luther op meerdere plekken vereeuwigd. Zo hangt er een groot portret van hem afkomstig uit de werkplaats van de gebroeders Cranach. En de preekstoel wordt gedragen door een afbeelding van Luther.

Stotterheim

Een gehucht ten noorden van Erfurt. Hier zou Luther na een hevig onweer besloten hebben monnik te worden (in 1505). Deze plek wordt gemarkeerd door een grote steen met inscriptie.

Erfurt

De drie grote ordes van bedelmonniken, de Franciscanen, de Dominicanen en de Augustijnen, hebben sinds de Middeleeuwen het beeld van deze stad voor een belangrijk deel bepaald. Het is in het Augustijnenklooster dat Luther in 1505 intrad. Dit klooster werd in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd. Alleen een deel van de kerk en de kruisgang bleven gespaard.

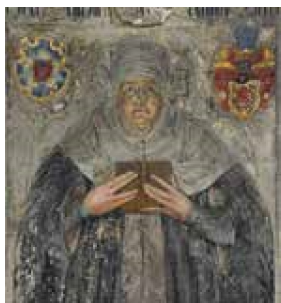
De fraaie nieuwbouw, waarin de bezoeker meer te zien en via een audiotour te horen krijgt over Luther en zijn periode in het klooster, is pas tussen 2002 en 2007 gebouwd op de oorspronkelijke ruïnes.

Torgau

De band tussen Luther en Torgau is vooral terug te vinden in het schitterende Renaissancekasteel van deze stad. Hier zetelden Johann Willem en Johan Frederik van Saksen. Deze twee belangrijke (keur)vorsten waren de eerste van de Duitse edelen die de zijde van Luther kozen (1519) in zijn strijd tegen de paus. De slotkapel werd in 1544 door Luther zelf ingewijd. Een steen uit 1545 herinnert aan deze gebeurtenis. Hierop staat Maarten Luther afgebeeld tussen Johann Willem en Johan Frederik. Torgau heeft ook een speciale band

met Luthers vrouw Katharina van Bora. Het was de eerste plaats waar zij haar heil zocht na haar vlucht uit het klooster (in 1523). Katharina is uiteindelijk in Torgau gestorven. Zij was daarheen gevlucht vanuit Wittenberg vanwege een uitbraak van de pest in die stad (in 1552). In de Mariakerk van Torgau bevindt zich haar grafmonument.

Eisenach

Dit was de stad waar Luther het gymnasium volgde en waar hij naar eigen zeggen de gelukkigste jaren van zijn leven doorbracht. Het huis van de familie van Cotta, waar Luther volgens de verhalen liefdevol was opgevangen, is ingericht als museum. Eisenach is voor alle Lutherpelgrims de uitvalsbasis voor een bezoek aan de Wartburg. Dit is de burcht waar Luther zich na zijn veroordeling tijdens de Rijksdag van Worms (1521) anderhalf jaar gedwongen schuilhield.

Leipzig

Deze belangrijkste stad van de regio heeft vooral een rol gespeeld in de verspreiding van de leer van Luther. Hier bevond zich bijvoorbeeld de drukkerij van Melchior Lotter (in de Hainstrasse 16-18, het latere *Hôtel de Pologne*). Bij deze drukker zijn bijna alle preken van Luther als eerste verschenen. In de Thomaskerk vond in 1519 ook de zgn. Leipziger disputatie plaats: een openbaar gesprek tussen Luther en zijn katholieke tegenstander Johannes Eck (1519). Het *Museum der bildenden Künste Leipzig* bezit een groot aantal schilderijen van de beide broers Cranach. Daaronder het beroemde schilderij van Luther als

Junker Jörg geschilderd door Cranach de oudere. Dit schilderij maakte Cranach tijdens Luthers verblijf op de Wartburg. Luther gebruikte in die periode de schuilnaam Junker Jörg.

Wittenberg

De Lutherstad bij uitstek. Hier was Luther jarenlang professor aan de universiteit. De slotkapel van de stad is onlosmakelijk verbonden met het begin van Luthers reformatie. Ook na zijn uitreden uit het klooster (in 1520) bleef Luther in Wittenberg wonen en hier werden eveneens zijn kinderen geboren. Kortom wie Wittenberg zegt, zegt Luther. In zijn voormalige woning is het grootste en uitgebreidste Luthermuseum gevestigd. Imposant is vooral de verzameling Luther geschriften die hier te zien zijn. Interessant zijn ook de opgravingresten in de tuin van het museum. Op de plek waar Luther de tegen hem gerichte bul verbrandde werd vlak daarna een eikenboom gepland. Ook nu nog siert

een eikenboom die plek. Dit exemplaar stamt uit de 19^e eeuw.

Jena

In deze stad heeft Luther vanaf het begin van de reformatie regelmatig gepreekt. In de St.-Michaelskerk van de stad wordt de originele grafsteen van Maarten Luther bewaard.

Deze reportage is mede mogelijk gemaakt met steun van het Duits verkeersbureau www.germany.travel/nl en de toeristische organisatie van de deelstaten Sachsen-Anhalt en Thüringen.

MEER
INFO

www.germany.travel/nl/specials/luther/luther.html